

Samen voor Europa

100 jaar na het einde van de Eerste Wereldoorlog: Gemeenschappelijk herdenken voor de toekomst.

“Immers: ‘Wie het leven liefheeft
en gelukkig wil zijn,
moet... voortdurend
vrede nastreven.”
(1 Petrus 3: 10f) (NBV)

De protestantse kerken in Europa spreken zich voor het eerst gezamenlijk uit over de beëindiging van de Eerste Wereldoorlog en de gevolgen daarvan. Hun ervaringen en houding zijn net zo verschillend als de landen waarin de kerken zich bevinden. Het is daarom des te opmerkelijker dat de Gemeenschap van Protestantse Kerken in Europa (GEKE/CPCE) een gemeenschappelijke stem gevonden heeft en zich daarmee uit, over schuld, de taak van verzoening, het vraagstuk over migratie en minderheden en de uitdaging van democratie en civiele maatschappij. Dit is voor de GEKE/CPCE een uitdrukking van eenheid door de verzoening met diversiteit. De protestantse kerken kwamen met elkaar overeen, om met elkaar, in dialoog te gaan over deze verklaring om deze in de maatschappij waarin zij leven ter sprake te brengen. Gezien de verwoestende en langetermijngevolgen van de oorlog, zijn de kerken zich terdege bewust van het belang van hun inzet voor vrede en het voorkomen van conflicten zonder militaire interventie.

100 jaar geleden kwam, na een aantal overeenkomsten over staakt-het-vuren, op 11 november 1918 de Eerste Wereldoorlog officieel ten einde.

De oorlog was tot nog toe, per saldo, van ongekende omvang van vernietiging en verschrikking. In de eerste wereldwijde en totale oorlog in de geschiedenis, met meer dan 17 miljoen slachtoffers - in die tijd en tot aan de Tweede Wereldoorlog beter bekend als de “Grote Oorlog” - namen bijna alle grote en koloniale machten deel, evenals kleinere staten uit die tijd, met bijna 70 miljoen mensen. De Eerste Wereldoorlog maakte niet alleen in Europa een einde aan de wereldorde van de 19e eeuw die toen bijna ten einde liep: ook voormalige, multi-etnische Rijken (staatkundige eenheden) brokkelden af, er ontstonden nieuwe staten. De machtsverhoudingen en invloedssferen in het Midden-Oosten werden fundamenteel opnieuw gedefinieerd (Conferentie van San Remo 1920). De verschillende vredesakkoorden tussen 1919 en 1923 creëerden nieuwe staten, maar ook verreikende territoriale veranderingen en grenzen, waardoor nieuwe onrechtvaardige situaties ontstonden die aanleiding gaven tot wraak en de eis tot herziening. Aangezien de Eerste Wereldoorlog en de ernstige gevolgen van die oorlog op alle gebieden van het leven, in de privésfeer en het openbare leven, op nationaal en internationaal niveau verwarring en ontwrichting veroorzaakten, wordt het in de collectieve herinnering en geschiedschrijving van veel deelnemende landen gezien als de oercatastrofe (de eerste catastrofe) van de 20e eeuw, vooral bij de voormalige westerse en centrale machten.

De *gevolgen van de oorlog* zijn tot op de dag van vandaag in veel landen nog steeds sluimerend aanwezig en indirect voelbaar: de nakomelingen van de zogenaamde verliezers rouwen nog generaties lang om het verloren gegane culturele erfgoed en territoriale gebieden. Een deel van de overwinnaars beschouwden de door de vredesakkoorden ontstane situatie en de territoriale verworvenheden als een status-quo en cultiveerden in hun eigen herinneringscultuur de, door de overwinning verkregen, situatie als hun nationale trots en beschouwen het tot op de dag van vandaag als een collectief identificatiepunt. Uiteindelijk zijn echter alle betrokkenen en nakomelingen tegelijkertijd verliezers: de gevolgen en consequenties van de vredesakkoorden na de Eerste Wereldoorlog en het verloop van de 20e eeuw hebben op dramatische wijze aangetoond dat er daardoor geen vrede werd gebracht.

De protestantse kerken in Europa herinneren zich echter dankbaar het *begin van de oecumenische* beweging in de beroering van die tijd. Deze beweging zette het streven naar vrede op de eerste plaats. In de theologische discussies van die tijd werd het overwinnen van het nationalisme gezien als de belangrijkste opdracht van de christelijke boodschap en als een voorwaarde voor duurzame vrede.¹ Tegenwoordig, in een tijd waarin er weer een aanzienlijke toename is van uiteenlopende politieke krachten in Europa, erkennen de protestantse kerken in Europa dat het een blijvende opgave is, om zich in te zetten voor een vreedzame samenleving in een gemeenschappelijk Europa.

De zwaarwegende erfenis van de Eerste Wereldoorlog stelt de protestantse kerken en Europese samenlevingen voor vragen en uitdagingen, die de afgelopen 100 jaar herhaaldelijk weer terugkwamen, maar nauwelijks te overkomen zijn. De Gemeenschap van Protestantse Kerken in Europa is zich bewust van de complexe consequenties cq. gevolgen van de Eerste Wereldoorlog en **wil nadenken over...**

a) *...de schuldvraag*. In elke oorlog en na elke oorlog, is de vraag aan de orde: wie is de schuldige? Zowel het publieke debat als het eenzijdig gerichte herinneringsbeleid probeert de situatie te vereenvoudigen en eenduidige interpretatiepatronen toe te passen. Dankzij historisch onderzoek weten wij tegenwoordig dat een lokaal conflict escaleerde tot een wereldwijde catastrofe, omdat voor sommige grootmachten de oorlog een uitweg leek te zijn door hun eigen crisis. Een wereld- en economisch politieke situatie van dat moment maakte deze escalatie mogelijk.

In het licht van het evangelie is het voor ieder mens, maar ook voor een samenleving heilzaam, om de schuldvraag onder ogen te zien zonder daarbij de complexe historische context over het hoofd te zien. Juist op die manier is het mogelijk een wending en een nieuw begin te maken. Maar in het licht van het evangelie geldt nog veel meer: geen enkel volk en geen enkele natie kan en moet voor altijd gebonden zijn aan de rol van dader of slachtoffer.

¹ "The Christian mission is by its very nature supranational, a spiritual entity that addresses people as human beings and not as speakers of given languages and members of given races and nationalities.", Nathan Söderblom, Ansprache bei der Verleihung des Nobelpreises 1930, „The role of the Church in promoting peace“, mit Verweis auf die Ökumenische Konferenz in Uppsala, Schweden, Sommer 1917, (zuletzt eingesehen 15.08.2018) https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1930/soderblom-lecture.html.

Herdenken biedt de kerken de gelegenheid om zichzelf de volgende vraag te stellen: waar hebben zij tijdens het drama van de conflicten in de 20ste eeuw het enthousiasme voor de oorlog kritiekloos aanschouwd of soms zelfs gesteund en mede doen oplaaieren? Waar waren zij misschien zo gehecht aan de politieke, sociale, economische en nationalistische tijdgeest dat zij een politiek systeem ideologisch en theologisch konden legitimeren (hetzij in oorlogszuchtige conflicten, hetzij in vrede, bijvoorbeeld de mobilisatie van het Duitse Rijk, de kerk in het socialisme, de zegening van wapens tijdens de Balkan Crisis, enz.)? Waar zijn de kerk en de theologie tekortgeschoten of hebben ze ervan afgezien actuele gebeurtenissen zoals politieke en sociale gebeurtenissen te analyseren, theologisch te reflecteren en voorbede te doen voor de ongelovigen? De kerk en de theologie hebben zich vaak niet gehouden aan "de opdracht wel in de wereld, maar niet van de wereld te zijn (Joh. 17:11-14). Deze bittere ervaring herinnert ons eraan dat wij nog steeds en voortdurend zelfkritisch moeten zijn in kerk en theologie "(Woord van de Gemeenschap van Protestantse kerken in Europa GEKE/CPCE, juni 2014).

Daarom zijn wij dankbaar voor de verscheidenheid aan vredes-theologisch werk en de daaraan verbonden mentaliteitsveranderingen in onze kerken en de brede oecumenische gemeenschap. Wij denken daarbij aan de 10e algemene vergadering van de WCC in Busan, Republiek Korea, haar verklaring over de weg van de rechtvaardige vrede en de uitnodiging voor een pelgrimage van gerechtigheid en vrede. Onderwijs over vrede en niet-gewelddadige conflictoplossing in onze kerken en kerkelijke organisaties maakt eveneens deel uit van de veranderingen als gevolg van de pijnlijke lessen die er geleerd zijn uit die tijd.

b) ... **het vraagstuk van de rechten van minderheden**. Honderdduizenden mensen kwamen plotseling in een minderheidspositie terecht in hun eigen land vanwege de nieuwe wereldorde die toen ontstond. Dit was in het bijzonder het geval in landen en samenlevingen in Midden-, Oost- en Zuidoost-Europa. Hoewel de overwinnende of de zegevierende landen zich hadden gecommitteerd om de collectieve rechten van minderheden te garanderen en deze garanties door de Volkerenbond veilig gesteld zouden worden, toont de geschiedenis - in deze landen - dat er vaak sprake was van opzettelijke en tendentieuze verwaarlozing of schending van deze rechten. Etnische groepen in diasporasituaties leveren tot op heden strijd voor de erkenning van hun rechten en voor de mogelijkheid om hun taalkundige, religieuze en culturele identiteit, niet alleen privé maar ook gezamenlijk in het openbaar, uit te kunnen uitoefenen en te behouden.² Protestantse kerken in de diaspora hebben vaak de taak toegewezen gekregen, om naast het handhaven van de godsdienstige identiteit ook de culturele identiteit van haar leden te behouden. De CPCE/GEKE-kerken zijn zich bewust van deze historische ervaring.³ In haar reflectie over een relationeel begrepen "theologie van de diaspora" zet de CPCE/GEKE zich ervoor in, dat kerken en gemeenten als bruggen functioneren, die "wat gescheiden is met elkaar wil verbinden, zonder dat de verscheidenheid verloren gaat"⁴. Dit heeft onvermijdelijk een openbare dimensie, die meewerkt om de concrete samenleving van een bepaalde plaats en een regio gestalte te geven, en die, als een handeling van verzoening de

² b.v. de taal waarin les wordt gegeven op de staatsscholen in de Oekraïne.

³ Zie Leuening Documents 7, Church–People–State–Nation, ed. by W. Hüffmeier, Frankfurt. A.M., 2002.

⁴ Voorstel voor de algemene vergadering van de GEKE/CPCE 2018 in Basel, Theology of Diaspora, study document of the CPCE to determine the situation of the Protestant Churches in pluralist Europe, p. 53.

oorlogs- en discriminatie-ervaringen helpt verwerken, zoals het bijvoorbeeld in het project "Healing of Memories" gebeurt.⁵

c) ... *het vraagstuk van vlucht en migratie*. Naar schatting zijn in de loop van de Eerste Wereldoorlog en de nasleep ervan "tot aan 1926, 9.5 miljoen mensen gedwongen geweest om binnen Europa te migreren." ⁶ Historisch gezien zijn vluchtbewegingen en grootschalige migraties niet helemaal onbekend binnen het Europese christendom en het protestantisme. Ontheemdingen, verplaatsingen of etnische zuiveringen hebben miljoenen mensen naar bescherming en een nieuw thuis laten zoeken na de twee wereldoorlogen, maar ook tijdens de Koude Oorlog en de Balkancrisis.

De toestroom van vluchtelingen en migranten die Europa momenteel beleeft, heeft een gedenkwaardige, complex historische en sociale, maar tegelijkertijd ook globale context. Hoewel het niet meer uitsluitend vanwege de oorlog is, vluchten mensen daadwerkelijk, ook in dit geval, vanwege oorlogen in de directe nabijheid van Europa of worden zij vanwege geweld verdreven. De CPCE/GEKE heeft zich de afgelopen jaren, samen met andere internationale oecumenische organisaties ingezet voor een gedifferentieerde waarneming van deze ontwikkeling, gericht op de bescherming van de waardigheid van ieder mens.⁷ Wij zijn dankbaar voor degenen die verantwoordelijk zijn voor het Europese politieke beleid, dat streeft naar een gemeenschappelijke Europese politiek die afgestemd is op de internationale verdragen over mensenrechten en de rechten van vluchtelingen. En wij zijn dankbaar voor kerken en gemeenten die zich voor de waardigheid en de bescherming van vluchtelingen en migranten inzetten en wel in overeenstemming met de Bijbelse boodschap: in het Nieuwe Testament wil men de vreemdeling een schuilplaats geven (Matt 25:35) door middel van mensen die in staat zijn om in het geloof te ontvangen. Liefde en toewijding kunnen uitsluitend en alleen ervaren worden tijdens menselijke interactie, maar dan zonder dat de realiteit van angst buiten beschouwing wordt gelaten.

Wij moeten ons in Europa ook afvragen, met name in het economisch sterke Noord- en West-Europa, of ons huidige Europese economische, handels- en landbouwbeleid, niet ook heeft bijgedragen aan de migratie vanuit andere werelddelen en regio's naar Europa.

d) ... *het vraagstuk van verzoening*. Onrecht, lijden en onderdrukking die mensen ervaren of andere mensen toegebracht hebben, alsmede het inzicht van de werkelijkheid van zonde en schuld in de geschiedenis en in het leven van individuen en groepen leidt ertoe dat de protestantse kerken mensen ruimte en kansen bieden om hun lijdensverhalen te herdenken, na te denken over onrecht en pijn die zij ervaren of anderen hebben toegebracht. De kerken in Europa zijn in de afgelopen decennia herhaaldelijk processen gestart van "Healing of Memories", die tot verzoening binnen en tussen samenlevingen hebben geleid. Protestantse kerken in Europa moeten het verlangen naar vrede en verzoening in de verschillende samenlevingen, na een conflictsituatie, levend houden, zelfs in de huidige economische,

⁵ Ibid., p.61f.

⁶ Marie-Janine Calic, *Südosteuropa, Weltgeschichte einer Region*, Munich 2016, p. 450.

⁷ Cf. de verklaring van de GEKE/CPCE: "Shelter and welcome refugees – strengthen a common EU-refugee policy. To whom do I become a neighbour?", Brussel, 11 October 2015.

sociale en politieke omstandigheden, voor zover deze als onrecht worden ervaren. Tegelijkertijd zijn ze zich ervan bewust dat verzoening geen ideale toestand is of een eenmalige handeling, maar een proces dat in gang moet worden gezet of gehandhaafd. Voor verzoening zijn mensen nodig die openstaan voor verzoening en ook structurele maatregelen die het doel van verzoening dienen. Dat is de reden waarom het Europese integratieproces door de protestantse kerken in Europa verwelkomd werd als een daad van vrede en verzoening. De kerken uit de reformatie in Europa moeten daar hun stem laten horen, daar waar de relatie met het verleden wordt uitgebuit. Tegelijkertijd moeten zij hun eigen taal en empathie verder ontwikkelen om processen van verzoening tussen individuen en tussen groepen mogelijk te maken. Verzoening kan onze samenleving en de sociale realiteit in Europa nieuw leven inblazen.

e) *...het vraagstuk van de democratische cultuur en het maatschappelijk middenveld*. Het einde van de Eerste Wereldoorlog werd aanvankelijk gevolgd door een bloeiperiode van nieuwe of nieuw geïntroduceerde democratieën en republikeinse regeringsvormen in Europa. In die tijd ontstonden er ook nieuwe kerken. Vanwege diverse massale nationale en internationale problemen veranderden sommige samenlevingen echter in zeer korte tijd, onder meer door middel van democratisch georiënteerde verkiezingen, in ondemocratische systemen en in sommige gevallen in dictaturen. Vaak behoorden de protestantse theologie en kerken in die jaren niet tot de duidelijke voorstanders van een democratische vorm van bestuur – waarbij wel erkend moet worden dat sommige gemeenten en kerken in moeilijke tijden, in tijden van ontbering, werden gezien als verborgen eilanden van vrijheid en als een plaats van de burgermaatschappij. Wij ondervinden tegenwoordig opnieuw dat de politieke staatsinrichting in de vorm van parlementaire en constitutionele democratie in Europese staten opnieuw onder druk staat. In tegenstelling tot de jaren na 1918, komen de protestantse kerken in Europa tegenwoordig wel op voor democratie en rechtsstaat en voor de versterking daarvan op de verschillende niveaus van de overheid in Europa. Democratie en rechtsstaat komen overeen met de waardigheid, vrijheid en gelijkwaardigheid van alle menselijke schepsels die God door zijn schepping aan hen heeft gegeven. In hun verdeling, beperking en wederzijdse controle van (de) macht houden ze rekening met de feilbaarheid en zondigheid van de mensen. Instellingen die door de rechtstaat zijn ingesteld bieden bescherming en maken vrijheid mogelijk voor iedereen, zowel individueel als samen. Democratisch "participeren en meebeslissen zijn volgens een protestantse visie fundamenteel voor samenleven in Europa".⁸ Naast officiële instellingen hebben wij ook een politiek actieve een politiek actief maatschappelijk middenveld nodig en onszelf als burgers, die de verworvenheden van de democratie en de rechtsstaat ondersteunen. Protestantse kerken en gemeenten zijn plaatsen van participatie en medezeggenschap. Ze dragen zo bij aan de democratische cultuur van een samenleving. Wij willen dat niet opgeven, weer verliezen of verspelen. Protestantse kerken in Europa moeten daarom hun theologisch erfgoed en de kerkelijke ervaringen uit de geschiedenis nieuw leven inblazen om zo een impuls te kunnen geven aan de samenleving ten aanzien van soevereiniteit, zelfbestuur, en zich inzetten voor meer rechtvaardigheid in de

⁸ "Free for the Future – Responsibility for Europe," Verklaring van de 7e algemene vergadering van de GEKE/CPCE in Florence, 2012.

economie en de politiek, voor rechtvaardige participatie, heilheid van de schepping en waardigheid van de medemens.

De huidige situatie van de wereldpolitiek is heel anders dan 100 jaar geleden. Toch zijn er enkele barsten en scheuren in Europese gebieden, waaronder die tussen West- en Oost-, Noord- en Zuid-Europa. Maar er zijn ook scheuren tussen de zogenaamde kleine en de zogenaamde grote Europese staten. Deze zijn indirect nog steeds verbonden met de breuken die door de gebeurtenissen van toen zijn veroorzaakt.

De Gemeenschap van Protestantse Kerken in Europa is dankbaar dat de aangesloten kerken vandaag samen herdenken en dit verleden aan de orde stellen. Dit maakt het mogelijk om een gezamenlijke toekomst vorm te geven.

De trieste ervaringen van 100 jaar geleden en de nasleep daarvan, zijn voor de protestantse kerken aanleiding om samen op een zelfkritische manier hun pad door de geschiedenis te onderzoeken, de huidige sociale, economische en politieke processen te analyseren en de mogelijkheid tot opbouw van rechtvaardige structuren te gebruiken. Hoe dat er in detail uit kan zien, vereist verdere impulsen en analyses die afhankelijk zijn van de concrete context van de respectievelijke kerk. Onze bijdrage tot dit proces komt uit het volgende profetisch woord: **"Zet je in voor haar bloei, want de bloei van de stad is ook jullie bloei"** (Jer. 29:7).

Vertaling: Evangelische Broedergemeente in Nederland